

Bourdieu in de provincie

Over wetenschappelijke sociabiliteit en de distinctieve waarde van sekse.¹

Dorothee Sturkenboom

‘Ceci n’est pas une autobiografie’

Pierre Bourdieu, *Esquisse pour une auto-analyse* (2004)

Viewed from a gender perspective taste and distinction are hardly neutral concepts. Yet, in historical studies of taste and distinction gender as an analytical tool is conspicuously absent, in contrast to class. No doubt this would have been different if gender had featured more prominently in Pierre Bourdieu’s seminal work *La Distinction* (1979). Still, since there are many points of convergence between the theoretical concepts of habitus, cultural capital, and gender, Bourdieu provides a number of cues for more gender-sensitive explorations of distinction as will be argued in this paper. After a brief introduction of the key concepts the author sets out to probe the distinctive effects of gender for men and women, by providing first a critical auto-analysis of present-day academic sociability and then a historical case-study of scientific sociability in the early modern period.

De smaak voor wetenschap

Hoeveel de liefhebbers van de achttiende eeuw onderling ook gemeen mogen hebben, een erg homogene groep vormen zij bepaald niet. Kijkt men bijvoorbeeld naar welke associaties de begrippen smaak en distinctie op een gelijknamig wetenschappelijk congres over de achttiende eeuw bij hen oproepen, dan doet zich onmiddellijk een splitsing der geesten voor. De ene groep *dix-huitièmistes* denkt aan de werken van de Duitse filosoof Immanuel Kant, de andere aan de publicaties van de Franse socioloog Pierre Bourdieu. En dan is er nog een groep die eerst en vooral visioenen krijgt van zeldzame wijnen en tongstrelende gerechten genuttigd in een gedistingeerd gezelschap. Over de academische vorming van de laatste groep laat ik mij hier niet verder uit, maar duidelijk is dat de eerste groep haar wetenschappelijke socialisatieproces aan een letteren- of centrale interfaculteit zal hebben doorlopen terwijl de tweede groep zich meer in kringen van sociale wetenschappers moet hebben bewogen.

1 Dit artikel werd mede mogelijk gemaakt door een onderzoeksbeurs van de Amerikaanse National Science Foundation (Grant no. 9906044).

Dit is slechts een eenvoudig voorbeeld om te laten zien hoe in de wereld van de wetenschap bewust en onbewust interesses, voorkeuren en smaken gevormd worden waarmee groepen zich van elkaar onderscheiden. Ook de individuele academicus onderscheidt zich met zijn of haar specifieke kennis van anderen en ontleent daar idealiter gezag aan, althans binnen de kring van ingewijden (de *peer group*) die deze kennis naar waarde weten te schatten omdat ze een vergelijkbare smaak voor wetenschap ontwikkeld hebben. Dit werkt evenwel niet voor iedereen hetzelfde. Smaak en distinctie zijn immers geen sekse-neutrale begrippen. Smaak is sterk vrouwelijk geconoteerd, distinctie meer mannelijk. Vrouwen worden verondersteld van nature meer smaakgevoel te hebben, mannen meer intellectueel en esthetisch onderscheidingsvermogen – zowel in de actieve als in de passieve betekenis van het woord.² Dat was al zo in de achttiende eeuw toen Kant zich in deze zin over de sekseverhoudingen uitliet en dat is nog steeds zo in het huidige tijdsgewricht waar Bourdieu's werk – hoewel meer impliciet dan expliciet – opnieuw van deze verdeling getuigt.³

Hier manifesteert zich een opmerkelijk spanningsveld dat tot nu toe weinig wetenschappelijke aandacht heeft gekregen. Ondertussen levert het werk van Bourdieu (meer dan dat van Kant) interessante aanknopingspunten om de onderliggende mechanismen en effecten van deze geseksueerde connotaties nader te analyseren.⁴ In dit artikel wil ik daar een begin mee maken waarbij ik me zal concentreren op de vraag welke distinctieve waarde sekse had en heeft in praktijken van wetenschappelijke sociabiliteit. Smaak komt in deze bijdrage vooral aan de orde in zoverre die zich uit en vormt in een onderscheidende interesse voor bepaalde takken van wetenschap.

Hoewel het grootste deel van mijn tekst betrekking heeft op de achttiende eeuw, zal ik – na een korte introductie van Bourdieu's begrippenkader – eerst een hedendaagse vorm van wetenschappelijke sociabiliteit tegen het licht houden om de relatie tussen sekse en distinctie te verkennen. De inzichten

2 Kant, 'Von dem Unterschiede', 228-243.

3 Zo vormen mannen en mannelijkheid in Bourdieu's *La distinction* (1979) de norm die weliswaar gedifferentieerd wordt naar klasse en leeftijd maar slechts sporadisch geproblematiseerd als zijnde geseksueerd (210-214, 444-448). Wel treft de lezer in dit boek een aantal scherpe observaties over vrouwen en smaak (40-41, 68, 121, 169-172, 227-228, 361-362, 418, 440-445). In *La domination masculine* (1998) vormen sekseverhoudingen weliswaar het expliciete onderwerp maar dit werk behandelt in hoofdzaak symbolisch geweld en tegen die achtergrond slechts een enkele keer smaak en distinctie (106-109) of 'eer' – lees: distinctie (50-59).

4 Een doordenking van de raakvlakken tussen Bourdieu's instrumentarium en *gender* als analytisch begrip is pas recent op gang gekomen. Zie hiervoor onder anderen McCall, 'Does Gender Fit?'; Laberge, 'Toward an Integration'; Kraus, 'Gender, Sociological Theory'.

die hieraan ontleend worden, worden vervolgens uitgediept en uitgebreid aan de hand van een achttiende-eeuwse case study om op het einde van dit artikel weer teruggekoppeld te worden naar het heden. Anders dan aanhangers van het historicisme acht ik namelijk het zoeken en vinden van parallellen tussen de vroegmoderne en moderne tijd wetenschappelijk legitiem omdat het herkennen van gemeenschappelijke patronen ons begrip van heden en verleden vergroot.

Smaak, distinctie en habitus

Wie ter voorbereiding op een bijdrage over smaak en distinctie bij de elites van de achttiende eeuw een hedendaags Nederlands woordenboek raadpleegt, komt al snel tot de ontdekking dat het eerste, ogenschijnlijk zo eenvoudige begrip veel meer mogelijkheden voor spraakverwarring biedt dan het tweede begrip dat met zijn Franse klanktoon op het eerste gehoor toch zoveel chiquer klinkt. Het *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* geeft als betekenissen van *distinctie* ‘1. Onderscheiding 2. Fijne beschaafdheid van manieren, uiterlijk en kleding’ en laat het daar verder bij. Voor het begrip *smaak* geeft hetzelfde woordenboek daarentegen een lange reeks van betekenissen met als verrassend nevendetail dat wij dit woord aan het Litouws te danken hebben: ‘smaguriai (lekkerbek)’ is het bronwoord waarop ons Nederlands smaakbegrip teruggaat. Een groot deel van het Nederlands semantisch veld van *smaak* wordt dan ook bezet door betekenissen die verwijzen naar deze meer zinnelijke invulling, dat wil zeggen naar het zintuig waarmee men proeft of naar de verschillende fysieke gewaarwordingen die aan dat proeven verbonden kunnen zijn. Maar smaak roept in het Nederlands tevens meer verheven associaties op, herkenbaar in de betekenissen van smaak als een sterk ontwikkeld gevoel voor schoonheid of als een gevoel voor wat hoort en wat niet hoort in een bepaalde sociale situatie. Tot slot wordt smaak ook herkend in de manifestatie van persoonsgebonden neigingen, voorkeuren en waarderingen voor bepaalde voorwerpen, gedragingen en stijlen van vormgeving – toegepast op alle denkbare onderdelen van het leven.

Het is vooral bij deze wat meer abstracte betekenissen van smaak dat doorgaans de koppeling wordt gemaakt met het begrip *distinctie*, zeker wanneer het raamwerk dat van de elite-studies is zoals bij het onderhavige themanummer van *De Achttiende Eeuw* en het daaraan voorafgaande symposium. Tegelijk ligt ook juist in deze meer abstracte betekenissen van smaak de verbinding met het habitus-begrip van de Franse socioloog Pierre Bourdieu dat integraal verbonden is met zijn theoretisering van smaak als middel van zelfrepresentatie

en instrument waarmee een individu of groep zichzelf tegenover anderen kan onderscheiden.⁵ Of deze smaak nu tot uitdrukking komt in het ontwikkelen van verfijnde funeraire rituelen voor het collectief, het verzamelen van kunstvoorwerpen en naturalia, het uitwisselen van geschenken, of het articuleren van een gevoel voor kunst, voor architectuur, voor taal, voor literaire smaak⁶ – nooit zijn die praktijken van sociale en politieke betekenissen gespeend, altijd dragen ze bij aan de profilering van een persoon of groep tegenover anderen. Ze maken daarbij deel uit van wat Bourdieu in navolging van Marcel Mauss *habitus* heeft genoemd: het geheel van ‘verworven disposities, de duurzame zienwijzen of gedragswijzen die in lichamen geïncarneerd zijn’.⁷ Anders gezegd, door socialisatie zijn in ieder menselijk lichaam mentale schema’s van waarneming en waardering neergeslagen die groepsgebonden smaken, handelingen, praktijken en leefstijlen genereren. Deze *habitus* is tegelijkertijd oorzaak én gevolg van de positie die een persoon of groep in de sociale orde inneemt.⁸

Smaak als cultureel kapitaal

In de sociale theorie die Bourdieu hierover ontwikkeld heeft, wordt duidelijk dat we de smaak van een persoon kunnen zien als een vorm van kapitaalbezit, dat wil zeggen cultureel kapitaalbezit, omdat het individu en de familie geld en tijd geïnvesteerd hebben om deze smaak te ontwikkelen. De *habitus* of het culturele kapitaal van een persoon wordt namelijk enerzijds gevormd door het sociale milieu waaruit men afkomstig is en anderzijds door de levensweg die een persoon tot op dat moment heeft afgelegd. Bourdieu hanteert de term cultureel kapitaal echter niet alleen om te benadrukken dat deze sociaal-culturele vorming het resultaat is van een investering van tijd en geld maar ook omdat deze vorming een economische waarde heeft die doorgaans niet als zodanig herkend wordt.⁹

Het is dankzij de accumulatie van dit culturele kapitaal dat mensen zich met meer of minder gemak in verschillende werelden of velden kunnen bewegen en daar economische winsten kunnen realiseren, bijvoorbeeld door er hun werkkring te vinden of door er ‘connecties’ op te doen – sociale relaties die zij door weloverwogen handelen aan zichzelf kunnen verplichten waarmee ze dan

5 Bourdieu, *Distinction*.

6 Dit waren ondermeer de onderwerpen die op het symposium ‘Smaak en Distinctie. Elites in de Nederlanden in de 18^e eeuw’ in januari 2009 aan de orde kwamen. Een deel ervan keert hier in dit themanummer van *De Achttiende Eeuw* terug.

7 Bourdieu, *Opstellen*, 44.

8 Van Pelt, ‘Inleiding’, 13 en De Jong, ‘Pierre Bourdieu’, 327-329, 348-349. Van Pelt en De Jong zijn beide goede inleiders in het qua taalgebruik notoir lastige werk van Bourdieu.

9 Bourdieu, *Opstellen*, 120-124, 127-128.

een sociaal kapitaal opbouwen dat later weer te gelde kan worden gemaakt.¹⁰ De marktwaarde van het sociale en culturele kapitaal van een persoon blijft daarbij doorgaans beperkt tot een bepaald sociaal veld (de kunstwereld, de literaire wereld, de politiek, de wetenschap enzovoort) en is afhankelijk van de specifieke samenstelling en eigenschappen van het geaccumuleerde kapitaal.¹¹

Bourdieu onderscheidt drie vormen van cultureel kapitaal. De eerste vorm is cultureel kapitaal *in belichaamde staat*, dat wil zeggen cultuur die is ingelijfd in het lichaam en daar tot duurzame disposities (de reeds eerder genoemde habitus) is omgevormd. De tweede is cultureel kapitaal *in geobjectiveerde staat*, dat wil zeggen geobjectiveerd in materiële dragers zoals schilderijen, boeken, woordenboeken, muziekinstrumenten, maar ook – wanneer we bijvoorbeeld aan het culturele kapitaal van een ambachtsman denken – gereedschap en machines om producten te maken. De derde is cultureel kapitaal *in geïnstitutionaliseerde staat*, een vorm van objectivering die geacht wordt een institutionele garantie te bieden voor de aanwezige competenties, zoals diploma's, titels, of lidmaatschappen van besloten genootschappen of ridderordes.¹²

Distinctie en de keynote lecture

Een centraal element in Bourdieu's theorie is dat de waarde van dat geaccumuleerde culturele kapitaal, met andere woorden het vermogen van dat kapitaal om distinctieve winst op te leveren – profijt in de vorm van een bepaalde status, reputatie of gezag – onder andere afhankelijk is van de schaarste van dat culturele kapitaal, of dat nu in belichaamde staat is in de vorm van een bepaalde schaarse competentie, of in geobjectiveerde staat in de vorm van een zeldzaam voorwerp of in geïnstitutionaliseerde staat in de vorm van een weinig voorkomende titel. Het hieraan verbonden prestige, de toegekende distinctie, functioneert volgens Bourdieu in de praktijk als symbolisch kapitaal. Het is een bezit dat enerzijds als vanzelfsprekend wordt erkend en toegekend maar anderzijds niet als 'kapitaal' wordt herkend of bewust miskend.¹³

Laten we beginnen met een voorbeeld uit de hedendaagse wetenschappelijke wereld, namelijk het fenomeen van de *keynote lecture* op een wetenschappelijk symposium. Met dat voorbeeld staan mij drie doeleinden voor ogen. Ten eerste beoog ik een verheldering van Bourdieu's

10 Ibidem, 132-137.

11 Ibidem, 171-178.

12 Ibidem, 123-131.

13 Ibidem, 126-127, 144, 154.

conceptuele instrumentarium door dit toe te passen op een voor iedereen herkenbare, moderne vorm van wetenschappelijke sociabiliteit. Ten tweede vormt een analyse van de sociale logica en spelregels van een dergelijke wetenschappelijke uitwisseling een exercitie in de reflexieve, zelf-kritische wetenschap waar ik net als Bourdieu een groot voorstander van ben.¹⁴ Bij een dergelijke exercitie past een wat meer polemische en essayistische stijl dan gebruikelijk, maar ze levert wel – en hier komen we aan mijn derde oogmerk – een eerste aanzet voor mijn these over de distinctieve waarde die sekse in de wetenschap en wetenschappelijke sociabiliteit heeft.

Als voorbeeld dienen de *keynote lectures* op het twee-daagse symposium ‘Smaak en distinctie. Elites in de Nederlanden in de 18e eeuw’ aan het Meertens-Instituut in Amsterdam in januari 2009 waar dit themanummer een uitvloeisel van is. Omdat ik zelf net als Herman Roodenburg een van de twee genodigde *keynote* sprekers was, is een overschakeling naar een meer persoonlijke analyse op deze plaats in mijn betoog onvermijdelijk. Dat een dergelijke auto-analyse niet per definitie onwetenschappelijk is, heeft Bourdieu in meerdere publicaties laten zien.¹⁵ Met een objectiverende blik de eigen subjectpositie ontleden kan heel verhelderend zijn om bepaalde patronen en mechanismen te doorzien, zelfs al maakt men zich daarmee kwetsbaar voor het verwijt van narcisme en zelfgenoegzaamheid.¹⁶ Voor een gewone wetenschapper vormt een dergelijk verwijt een groter risico dan voor Bourdieu met zijn erkende status als grootmeester der wetenschap. De valkuil van narcisme en zelfgenoegzaamheid hoop ik daarom in dit stuk te vermijden, maar dan wel zonder in die andere valkuil te vallen waar vrouwen minstens zo beducht voor moeten zijn, die van de bescheidenheid.¹⁷

Welnu, de praktijk om op wetenschappelijke congressen en symposia een onderscheid te maken tussen gewone sprekers, inleiders en *keynote* sprekers is bij uitstek een voorbeeld van hoe binnen het veld der wetenschap aan bepaalde academici meer status, gezag en distinctie wordt toegekend dan aan anderen. De uitnodiging om een congresdag te openen met een *keynote lecture* betekent

14 Ibidem, 179-212.

15 Onder andere in *Leçon sur la leçon*, zijn inaugurale rede uit 1982, en in zijn *Science de science et réflexivité*, de tekst van zijn afscheidscollegereeks uit 2000-2001 waarin ook de eerste versie van zijn *Esquisse pour une auto-analyse* is opgenomen. Een later door hem bewerkte en dus niet identieke versie van dat specifieke college is postuum onder dezelfde titel separaat uitgegeven.

16 Bourdieu, *Science de science et réflexivité*, 173-184; idem, *Esquisse pour une auto-analyse*, 140-142.

17 Over de vrouwelijke plicht tot bescheidenheid en de verschillende uitwerking die het topos van de bescheidenheid voor mannen en vrouwen heeft, zie Van Dijk, ‘Madame Dacier’ en Santing, ‘Bescheidenheid’.

in principe een collectieve erkenning en onderkenning van de distinctieve waarde van een particuliere wetenschappelijke competentie, die volgens Bourdieu gelegen is in de originaliteit van eerdere bijdragen van de spreker aan de wetenschap.¹⁸ Tegelijkertijd leidt het geven van een *keynote lecture* op zijn beurt weer tot meer status binnen de academische gemeenschap: symbolisch kapitaal trekt symbolisch kapitaal aan.¹⁹ We zien hier het door de socioloog Robert Merton beschreven cumulatieve Matteüs-effect in werking treden: wie al veel van iets in zijn bezit heeft, zal met relatief weinig moeite meer daarvan verwerven. Daar tegenover staat dat wie weinig heeft, het weinige dat hij of zij heeft heel gemakkelijk ontnomen kan worden (Evangelië van Matteüs 25: vers 29). In de wetenschapssociologie zijn er veel voorbeelden van dit mechanisme bekend: vooraanstaande academici krijgen relatief meer (en niet altijd verdiend) krediet voor hun wetenschappelijke werk dan minder bekende academici die zich in de marge van het wetenschappelijk veld bevinden. Vooral nieuwkomers moeten vechten voor erkenning van hun werk en zien regelmatig anderen met de eer gaan strijken voor een ontdekking of uitspraak die zij gedaan hebben.²⁰ Wetenschapshistorica Margaret Rossiter heeft dat laatste het Matilda-effect genoemd omdat het vrouwelijke wetenschappers vaker overkomt dan mannelijke, zelfs wanneer zij al lang geen nieuwkomer meer zijn.²¹

Een uitnodiging voor een *keynote lecture* hebben sprekers dan ook doorgaans te danken aan een gelukkig uitgevallen en winstgevende combinatie van cultureel kapitaal en sociaal kapitaal die zij in hun loopbaan hebben opgebouwd. Bij het eerste, hun culturele kapitaal, kan men bij Roodenburg en Sturkenboom in de eerste plaats natuurlijk denken aan hun wetenschappelijke competenties op het terrein van de vroegmoderne Republiek, geïnstitutionaliseerd in een doctorstitel die toegekend is op basis van een proefschrift en inmiddels economisch verzilverd in de vorm van een vaste positie aan een academische instelling. Bourdieu kwalificeert dit soort scholare titels als startkapitaal, noodzakelijk voor de verwerving van meer wetenschappelijke kapitaal tijdens de daarna op te bouwen wetenschappelijke

18 Bourdieu, *Opstellen*, 189; idem, *Science de science et réflexivité*, 111.

19 Bourdieu, *Science de science et réflexivité*, 112.

20 Merton, 'Matthew Effect'; idem, 'Matthew Effect II'. Bourdieu distantieerde zich in zijn werk van Merton maar is hierin wel duidelijk door hem beïnvloed.

21 Naar de Amerikaanse suffragette Matilda Joslyn Gage (1826-1898) en geïnspireerd door een andere tekst uit het Evangelië van Matteüs (13: vers 1-23) die de miskenning van diegenen die weinig hebben, beschrijft. Zie ook Bosch, 'Last van de overlevering', 47-48.

loopbaan.²² Bij het tweede, het sociale kapitaal van beide genoemde sprekers, kan men in de eerste plaats denken aan hun 'connecties' met andere achttiende-eeuwspecialisten, connecties die gelegd zijn op eerdere congressen van de Werkgroep De Achttiende Eeuw en tijdens hun beider redactiewerkzaamheden voor het tijdschrift *De Achttiende Eeuw*.

Op zich hebben deze elementen echter niet voldoende distinctieve waarde want ook anderen beschikken over een vergelijkbare cultureel-wetenschappelijke vorming en relaties op het gebied van de achttiende eeuw. Hier wordt het interessant een meer specifieke analyse in te voegen van leeftijdscohorten en van academische netwerken gestructureerd rond steden en stedelijke assen. Kijkend naar het organiserend comité van het genoemde symposium ziet men dat daarin bepaalde leeftijdscohorten en netwerken sterk vertegenwoordigd zijn. Roodenburg past in het ene leeftijdscohort (geboren rond 1950) en een Amsterdams-Vlaams netwerk en Sturkenboom in het volgende leeftijdscohort (geboren rond 1965) en een Nijmeegs-Rotterdams-Amsterdams netwerk. Het delen van hetzelfde leeftijdscohort en netwerk zorgt niet alleen voor de noodzakelijke contacten maar bewerkstelligt ook dat een doorslaggevend deel van de organisatoren van het symposium zich met de *keynote* spreker kan identificeren. Die identificatie is een noodzakelijke sociale voorwaarde voor wetenschappelijke erkenning door *peers*.

De sociale logica van een dergelijke erkenning vraagt verder om een onderscheidend inhoudelijk en theoretisch perspectief dat tegelijkertijd weer niet zo uitzonderlijk of deviant mag zijn dat het door anderen niet gewaardeerd kan worden. Dat perspectief treffen we bij beide *keynote* sprekers aan. Zo wordt de benaderingswijze die Roodenburg in zijn werk hanteert, de historische antropologie of historische etnologie, ook door enkele van de organisatoren beoefend en is ze tegelijkertijd in Nederland en België bijzonder genoeg om zijn bijdragen de kwalificatie origineel op te leveren. Bovendien zal niemand twijfelen aan Roodenburgs competenties en autoriteit in deze: als eminent wetenschapper heeft hij reeds drie bijzondere hoogleraarsposten (denk aan Matteüs!) en vele internationale publicaties op zijn naam kunnen schrijven, ondermeer over Bourdieu en de hooggeplaatste Huygensfamilie.²³ De inhoudelijke kwalificaties voor dit symposium waren daarmee aanwezig.

22 Bourdieu, *Opstellen*, 188.

23 Roodenburg, 'Pierre Bourdieu: Issues' en idem, *Eloquence of the Body*.

Dat de door dit alles gegarandeerde wetenschappelijke competenties bij Roodenburg in een solide mannenlichaam zijn ‘geïncarneerd’, maakt het bovendien eenvoudiger om er gezag aan toe te kennen. Het past bij de manier waarop in onze cultuur de disposities en competenties van mannen en vrouwen (hun *habitus*) op basis van hun sekse verschillend worden ingeschat.²⁴

Bij Sturkenboom is het wat minder evident waar zij die vooraanstaande rol op voornoemd symposium aan te danken had: minder publicaties, geen hoogleraarstitel, een minder gevestigde positie in de historische wereld. Ik zie hier een aantal mogelijkheden. Zo is een onderscheidend element in haar culturele kapitaal haar training in *genderstudies*. Dit is een culturele competentie die in kringen van achttiende-eeuwenkenners in Nederland en België relatief schaars is. Niet elk schaars goed levert echter vanzelf distinctieve winst op: er moet vraag naar zijn, er moet een positieve en geen negatieve waarde aan verbonden zijn want anders leidt het juist tot een verlies op de balans.²⁵ Met de nogal hevig fluctuerende marktwaarde van *gender* en *genderstudies* is dat een reëel risico: de keerzijde van een uitzonderlijk perspectief is immers dat het ook negatief gewaardeerd kan worden als een deviante smaak voor wetenschap waar de meerderheid niet op zit te wachten. Iets vergelijkbaars geldt voor een ander onderscheidend element, namelijk het gegeven dat bij Sturkenboom de wetenschappelijke competenties juist in een vrouwelijk lichaam zijn neergeslagen. De marktwaarde van dat gegeven is evenmin geheel voorspelbaar. Enerzijds wordt tegenwoordig nog altijd minder wetenschappelijk gezag aan vrouwen toegekend (het Matilda-effect), anderzijds is de potentiële distinctieve winst juist bijzonder groot wanneer dat wel gebeurt – precies omdat dit zoveel minder voorkomt.²⁶ Een erkenning van haar gezag van spreken verwierf Sturkenboom toen haar proefschrift door de promotie-commissie met een *cum laude* werd onderscheiden en later toen NWO een zogeheten Veni-aanvraag van haar hand honoreerde. De uitnodiging voor een *keynote lecture* ligt in het verlengde daarvan (opnieuw: Matteüs). Tot slot: hoewel Sturkenboom niet eerder over smaak, Kant of Bourdieu publiceerde, had zij wel het een en ander geschreven over een bijzonder elite-genootschap uit de achttiende eeuw. Daarmee mocht de congresorganisatie verwachten

24 Bourdieu, *Domination masculine*, 9, 53.

25 Bourdieu, *Opstellen*, 127.

26 Brouns, ‘Gendered Nature of Assessment Procedures’; Van Balen en Van Vianen, ‘Old boys networks’; Van den Brink, ‘Poortwachters van de wetenschap’; Schiebinger, ‘Genderbepaalde vernieuwingen’, 22-23.

dat de spreekster op basis van eigen historisch onderzoek een inhoudelijke bijdrage zou kunnen leveren aan dit congres over achttiende-eeuwse elites.

Het volgende gedeelte van dit artikel vormt een inlossing van die belofte. Maar voordat ik u ga introduceren in mijn achttiende-eeuwse casus, het wetenschappelijke genootschapsleven van de sociaal-politieke elite in Middelburg, is het belangrijk een voorlopige conclusie te trekken uit de hierboven gepresenteerde casus van wetenschappelijke sociabiliteit. Welk effect heeft sekse op de waardering van het sociaal en cultureel kapitaal van personen die actief zijn in het hedendaagse wetenschappelijke veld? De analyse van het symbolisch kapitaal van een mannelijke en een vrouwelijke *keynote* spreker op een recent congres van de werkgroep De Achttiende Eeuw leidt tot de constatering dat in een dergelijke wetenschappelijke context sekse en distinctie zich niet eenduidig tot elkaar verhouden, noch voor mannen noch voor vrouwen. Voor mannen geldt dat hun sekse in hun voordeel werkt omdat in onze cultuur wetenschappelijke competentie en gezag sterk mannelijk geconnoteerd zijn en zij daardoor meer kunnen profiteren van het cumulatieve Matteüs-effect waarbij verworven symbolisch kapitaal extra symbolisch kapitaal aantrekt. Omdat het wetenschappelijke veld als gevolg hiervan door mannen gedomineerd blijft, manifesteert zich echter een paradoxaal neveneffect: waar mannelijke wetenschappers vooral omringd zijn door seksegenoten blijft de onderscheidende waarde van hun sekse verder beperkt. Voor vrouwen geldt daarentegen dat de aan hen toegeschreven habitus het in het algemeen lastig maakt hen als wetenschappelijke autoriteit te (h)erkennen, een mechanisme dat nog versterkt wordt door het Matilda-effect, maar dat de distinctieve winst in potentie groot is wanneer zij erin slagen deze barrière te doorbreken en zichtbaar te worden.

Laten we dit verband in ons achterhoofd houden wanneer we de leefstijl en praktijken van de Middelburgse elite onder de loep gaan nemen om de vraag te beantwoorden hoe wetenschappelijke smaak, distinctie en sekse zich in de achttiende eeuw tot elkaar verhielden. De analytische focus zal hierbij verschuiven van de toekenning van wetenschappelijk gezag naar de toegang tot wetenschappelijke kennis en het daaraan verbonden prestige.

Distinctie en het achttiende-eeuwse genootschap

Innovatie en distinctie in de provincie

Klein als het was, kende Middelburg net als veel andere Nederlandse steden in de laatste decennia van de achttiende eeuw een rijk cultureel leven.

Weliswaar had het nog niet de beschikking over een schouwburg, maar in het culturele veld waren plaatselijk verschillende genootschappen actief: een collegium musicum, een Practicijns College, twee vrijmetselaarsloges, een aantal leesgezelschappen, een afdeling van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, een technische Teeken-Academie en een Natuurkundig Gezelschap. Het aantal wetenschappelijke instellingen en cultureel actieve genootschappen van een stad zou men kunnen vergelijken met het aantal diploma's dat een individu bezit: beide vormen een indicatie van de geaccumuleerde kennis en cultuur, ze vormen de geïnstitutionaliseerde neerslag van het cultureel-wetenschappelijk kapitaal waarmee een individu of een stad zich van andere kan onderscheiden.

Nu had Middelburg weliswaar een respectabel aantal genootschappen binnen haar grenzen, maar veel van deze of vergelijkbare genootschappen kon men ook in andere steden in de achttiende-eeuwse Republiek aantreffen. Met andere woorden, de potentiële distinctieve winst van dit genootschapsbestand was beperkt. Dat gold eveneens voor de plaatselijke hogeschool, de Illustre School, te vergelijken met een universiteit zonder promotierecht, die in de achttiende eeuw weer nieuw leven ingeblazen was.²⁷ Daarmee bewees Middelburg zich weliswaar opnieuw als centrum van het gewest Zeeland, maar kon het zich nog niet landelijk revancheren voor het verlies aan status dat de stad in de achttiende eeuw onder ogen had moeten zien. Want hoewel de stad met haar kamers van de VOC en de WIC nog steeds meetelde, was dat beduidend minder dan in de voorgaande eeuwen: het economisch zwaartepunt van de Nederlanden had zich inmiddels van het zuiden naar het noorden verplaatst, Amsterdam en Rotterdam hadden Middelburg als handelsstad definitief overvleugeld en de agrarische sector won in deze periode aan belang tegenover de stedelijke economie. Nog meer dan andere Noordnederlandse steden kreeg Middelburg in deze periode van desurbanisatie te maken met een dalende bevolking en raakte het in de loop van de achttiende eeuw bijna de helft van haar inwoners kwijt.²⁸ Voeg daarbij het afnemend belang in de internationale handel en haar relatief geïsoleerde ligging op het kleine eiland Walcheren, en men kan stellen dat Middelburg in de achttiende eeuw steeds

27 Frijhoff, 'Zeelands universiteit, 8-14'.

28 Mijnhardt, 'Zeeuwse burger', 16-26; Unger, *Geschiedenis Middelburg*, 33-55. Middelburg telde in het derde kwart van de zeventiende eeuw een kleine 30.000 inwoners, in 1795 was dat aantal gedaald tot iets boven de 20.000, in het begin van de negentiende eeuw tot onder de 15.000. Specifiek over de bevolkingsaantallen Unger, 45, 67 en Mijnhardt, 21.

meer in een positie in de *periferie* van de Republiek terecht kwam. Het is echter, zoals ik in het navolgende zal betogen, juist die positie in de periferie geweest die het mogelijk maakte dat er in Middelburg een belangrijke vernieuwing in het wetenschappelijke genootschapsleven plaatsvond.

In 1785 werd in Middelburg namelijk het Natuurkundig Genootschap der Dames opgericht, een geleerd genootschap exclusief voor vrouwen, dat tot 1887 zou blijven bestaan.²⁹ Voor zover we nu weten, vormde dit genootschap de eerste natuurwetenschappelijke organisatie voor vrouwen ter wereld, die pas een flink aantal decennia later navolging zou vinden in andere landen. Dat distinctiedrang een rol gespeeld heeft in de oprichting van dit bijzondere vrouwengenootschap, ontleen ik aan de woorden van Johan Adriaen van de Perre, de Middelburgse regent en mecenas aan wie als belangrijke initiatiefnemer en eerste voorzitter van het genootschap de eer toeviel om op de eerste officiële bijeenkomst van de vrouwen de openingstoespraak te mogen houden. Meteen al in het begin daarvan spreekt hij de hoopvolle verwachting uit dat met de juiste aanpak en begeleiding de successen van dit genootschap 'den roem van dit Middelburgsche Gemeenebest, ja van gansch Nederland, zullen uitmaaken.'³⁰ Met dit maatschappelijk experiment dat ook internationaal een unicum was, hoopte Van de Perre met andere woorden en in de terminologie van Bourdieu een waardevermeerdering van het symbolisch kapitaal van zijn stad te bewerkstelligen.

Een positie in de periferie kan soms een habitus creëren die meer openstaat voor maatschappelijke experimenten dan elders, in het centrum, gebruikelijk is. De noodzaak om zich te onderscheiden wordt hier anders en sterker beleefd dan in de centra van de macht die immers al op een grote naam kunnen bogen. Middelburg is niet het enige voorbeeld van een provincieplaats die zich door een vernieuwing in wetenschappelijke sociabiliteitsvormen probeerde te profileren. Arles, provincieplaats in de periferie van Frankrijk, vormt een ander voorbeeld. Zij was de eerste stad waar een bestaand en geïnstitutionaliseerd wetenschappelijk genootschap dat tot dan toe enkel uit mannen bestond zich ook formeel openstelde voor vrouwen. Dat gebeurde in 1680.³¹ In Italië hadden vrouwen reeds langer de mogelijkheid om in het academische en universitaire

29 Zie over dit genootschap: Van Benthem Jutting, 'Lotgevallen'; Baar-de Weerd, 'Het Natuurkundig Genootschap der Dames'; idem, *Uw sekse en de onze*, 51-56, 63-66, 122-130; Jacob en Sturkenboom, 'A Women's Scientific Society'; Sturkenboom, *Elektrieke kus*.

30 Van de Perre, 'Aanspraak', 14.

31 Schiebinger, *The Mind has no Sex?*, 30.

leven te participeren – zij het nog steeds bij wijze van uitzondering. Bologna, Padua en andere Noorditaliaanse steden trachtten elkaar in stedelijke rivaliteit de loef af te steken met de geleerde vrouwen die zij voortbrachten. Een enkele keer werd een Italiaanse vrouw zelfs benoemd tot hoogleraar in de rechten of de fysica. Dat laatste geschiedde voor het eerst in Bologna in de achttiende eeuw, een tijd waarin de stad zoals bekend niet langer het universitaire middelpunt van Europa vormde maar in de achterhoede van de Verlichting was weggezaakt.³² Als laatste nog een Nederlands voorbeeld: Groningen, net als Middelburg gelegen aan de rand van Nederland, zou de eerste Nederlandse stad worden waar een vrouw in de persoon van Aletta Jacobs in 1871 toegang kreeg tot een universitaire opleiding.³³ Omdat de status en betekenis van deze steden kleiner was dan de lokale stedelijke elites zich dat wensten, stonden zij open voor maatschappelijke innovaties waarmee men zich zou kunnen onderscheiden. Geïstitutionaliseerde wetenschappelijke educatie voor vrouwen (in een genootschap dan wel op de universiteit) was in die jaren nog zo zeldzaam dat een stad er een grote distinctieve winst van mocht verwachten.

Wat we hier zien zijn in alle gevallen pogingen om zich door middel van smaak te onderscheiden, te weten een smaak voor wetenschap bij vrouwen. Luisteren we naar wat Johan Hendrik van der Palm, de latere Minister van Onderwijs ten tijde van de Bataafse Republiek,³⁴ maar toen nog woonachtig in Middelburg, enkele jaren na de oprichting over het Middelburgse initiatief zei: ‘Toen de *smaek der voortreffelyke Natuurkunde* onze Stad éénmael aangestoken had, wist de steeds onvermoeyde Van de Perre deze gelukkige besmetting ook tot het schoone geslacht te doen overgaen [cursivering D.S.]’.³⁵ Sinds de zeventiende eeuw was een smaak voor de natuur deel gaan uitmaken van het culturele kapitaal van de Nederlandse elite. De uitvinding van nieuwe instrumenten en nieuwe experimenten en de verspreiding van het Newtonianisme en de fysico-theologie stimuleerden deze interesse in de achttiende eeuw nog verder.³⁶ Weet hebben van en waardering hebben voor de ontwikkelingen in de natuurwetenschappen gold steeds meer als teken van goede smaak, niet alleen voor mannen maar in de ogen van de verlichte voorhoede ook voor

32 Findlen, ‘Forgotten Newtonian’, 313-318; Schiebinger, *The Mind has no Sex?*, 14-19.

33 Bosch, *Onwrikbaar geloof*.

34 Lenders, *Burger en volksschool*, 38-42, 215, 291.

35 Van der Palm, ‘Lofreden’, 41.

36 Sturkenboom, *Elektrieke kus*, 40-72.

vrouwen. Deze smaak kende een geobjectiverde vorm in het verzamelen van natuurkundige boeken en instrumenten, een geïnstitutionaliseerde vorm in het lidmaatschap van (besloten) genootschappen en een belichaamde vorm in het vermogen om op intelligente wijze mee te kunnen praten over de wonderen en de wetten der natuur. Dit vermogen maakte voor velen nu evenzeer deel uit van de habitus van de elite als het vermogen in het Frans te kunnen converseren of het vermogen kunst en muziek op waarde te kunnen schatten.³⁷

De overdracht van cultureel kapitaal binnen de familie

De erkenning van de distinctieve waarde van die smaak in de natuurkunde volgde voor mannen en vrouwen in de achttiende eeuw echter verschillende patronen. De openingsrede van Van de Perre laat daar geen misverstand over bestaan, wanneer hij – zoekend naar argumenten om de legitimiteit van dit genootschap en de legitimiteit van dit soort natuurwetenschappelijke kennis voor vrouwen in de achttiende eeuw te onderbouwen – wijst op de voordelen die dit onderricht aan vrouwen niet zozeer voor henzelf maar juist voor hun gezin zal opleveren:

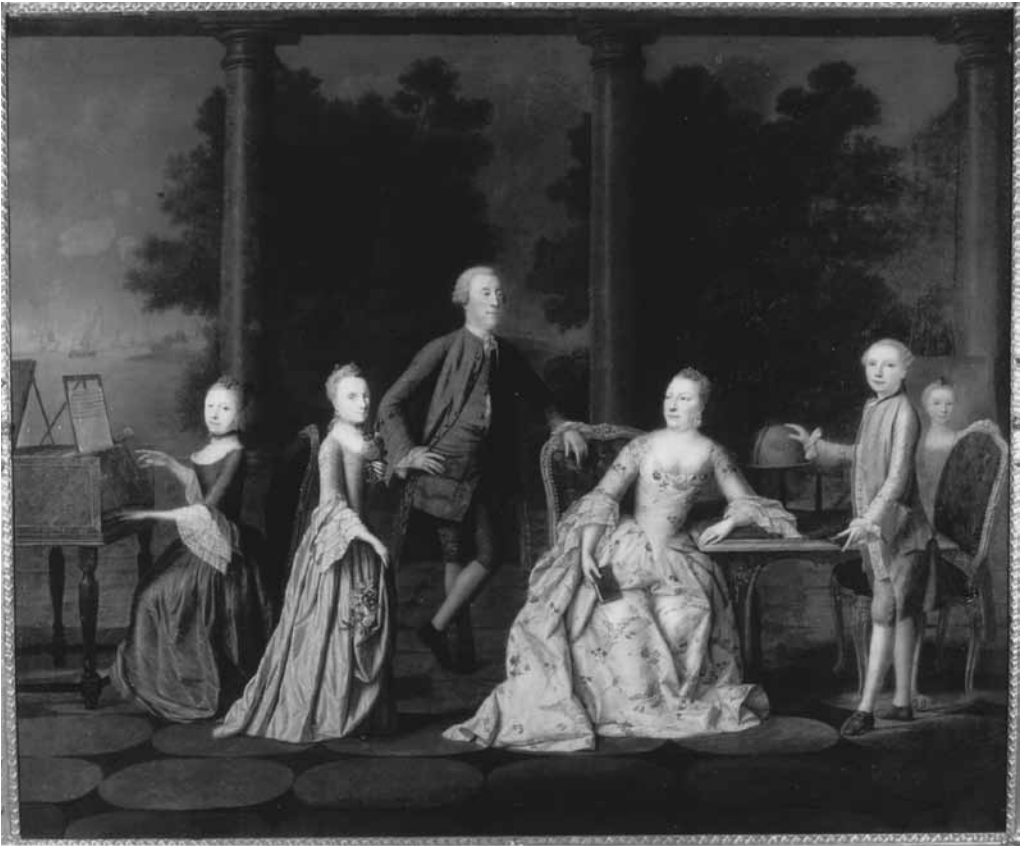
Welk een kroon is het op uw hoofd, indien uwe Kinderen u verschuldigd zijn de eerste Beginzelen der Wetenschappen, die zij nu ginds en herwaards moeten opzamelen, met gevaar zelfs van hunne onschuld, en nadeel voor de zedelijke gevoelens, die Gy hun hebt ingeboezemd! En dat uwe Echtgenooten, van deeze zorg ontslaagen, zich geheel aan hunne Burgerlijke Plichten, aan God, het Vaderland, en de Letteroeffeningen kunnen overgeeven; na U den tol betaald te hebben, dien hunne betrekkingen tot U, en uwe verdiensten van hun billijk vorderen. Een kroon, [...] die U altoos op de liefde en achting uwer Vrienden, zal doen staat maaken, en uwe Echtgenooten doen moedig zijn op die gaaven, die hunne keur eere doen.³⁸

Deze zinnen van Van de Perre illustreren sprekend de door Bourdieu uiteengezette overdrachtslogica van het culturele kapitaal, een overdracht waarin de familie een cruciale rol speelt.³⁹ Je kunt deze overdrachtslogica ook herkennen in vele familieportretten uit de achttiende eeuw, zoals het hierbij afgedrukte portret van de Zeeuwse familie Van de Mandere-van Berckel rond 1760 (Afbeelding 1). Niet alleen het culturele kapitaal in geobjectiverde staat, hier vertegenwoordigd in de vorm van kostbare wandkleden, meubelen,

37 Walters, 'Conversation Pieces'.

38 Van de Perre, 'Aanspraak', 24-25.

39 Bourdieu, *Opstellen*, 127-128.

Schilderij van de Middelburgse familie Van de Mandere, toegeschreven aan J. Appelius, rond 1760. Particuliere collectie, foto Iconografisch Bureau /RKD, 's Gravenhage.

boeken, schilderijen, muziekinstrumenten en globes, moet binnen de familie worden doorgegeven. Ook het culturele kapitaal in belichaamde staat, te herkennen aan de juiste lichaamshouding, de juiste vaardigheden, de juiste smaak voor kleding, voor cultuur, voor kunst, voor wetenschap, moet doorgegeven worden aan de volgende generatie. Een kind dat opgroeit in een omgeving die rijk voorzien is van de desbetreffende cultuurgoederen, zal deels spelenderwijs de bijbehorende habitus verwerven waarmee het zich het gebruik van deze goederen ook daadwerkelijk kan toe-eigenen. Het gaat hier om een niet expliciet gemaakt overdrachtsproces: alleen al door hun aanwezigheid en gebruik hebben materiële en immateriële producten (objecten, verhalen, spelen)

een educatief effect.⁴⁰ De jonge Johanna Susanna van de Mandere (1747-1790), in dit familieportret afgebeeld achter het klavecimbel, verwierf reeds in haar jeugd de benodigde disposities en het culturele kapitaal die haar later zouden helpen zich met de vereiste souplesse binnen de Zeeuwse regentenkringen te bewegen. In 1765 zou zij huwen met mr. Paulus Ewaldus van de Perre (1745-1786), een latere gevolmachtigde van staat en broer van Johan Adriaen van de Perre. Bij de oprichting van het Natuurkundig Genootschap der Dames in 1785 werd Johanna Susanna uiteraard gevraagd om lid te worden.

Bourdieu onderstreept dat de effectiviteit van de overdracht van cultureel kapitaal binnen de familie gerelateerd is aan de vrije tijd die de moeder beschikbaar heeft om zich daarmee bezig te houden.⁴¹ Een echtgenote met smaak voor kunst en wetenschap, zoals de op het volgende schilderij (Afbeelding 2) geportretteerde Magdalena Adriana Steengracht (1732-1799), die lid zal worden van het Natuurkundig Genootschap der Dames zodra het opgericht wordt, een vrouw die haar kinderen cultureel en intellectueel weet te stimuleren en dat niet enkel aan 'derden' overlaat met alle risico's vandien, zo'n vrouw is van onschatbaar belang voor een man die zelf druk is met andere bezigheden, aldus Van de Perre in het hierboven aangehaald fragment. Zij zal haar echtgenoot in zijn keuze met haar te huwen 'eere' aandoen, en hij zal daar, zoals Van de Perre stelt, een vergoeding ('tol') tegenover moeten stellen.⁴² De jonge Wilhem Aernoud Kien van Citters (1756-1794), haar zoon die we op ditzelfde schilderij rond zijn zevende levensjaar als klein tekentalent afgebeeld zien, beschikt op zijn 23^e in ieder geval mede dankzij zijn moeder over genoeg cultureel en sociaal kapitaal om te kunnen huwen met Susanna Maria van Hogendorp (1759-1832), die later rechtens geboorte de titel van Rijksgravin zal dragen. Beiden zullen, zodra het kan, lid worden van de (besloten) wetenschappelijke genootschappen in de stad, waarmee hun culturele kapitaal ook nog eens in geïnstitutionaliseerde vorm erkend wordt.⁴³

40 Bourdieu noemt dit een gegeneraliseerd Arrow-effect, naar K.J. Arrow die de economische implicaties bestudeerde van het zogenoemde 'leren door te doen'-proces en daarover in 1962 in de *Review of Economic Studies* zijn Arrow-hypothese publiceerde. Bourdieu extrapoleert deze hypothese tot een algemenere wet over de voorsprong die mensen krijgen door reeds in hun jeugd omringd te zijn door cultuurgoederen en zich door het gebruik daarvan spelenderwijs de bijbehorende disposities te kunnen verwerven. Bourdieu, *Opstellen*, 127, 311.

41 Bourdieu, *Opstellen*, 139.

42 Zie over de vermeerdering van het symbolisch kapitaal van mannen door (de investeringen gedaan door) echtgenotes, verder: Bourdieu, *Domination masculine*, 48-51, 103-106.

43 Wolleswinkel, 'Jong talent', 210-217. Zie voor de genoemde lidmaatschappen de naamlijsten van het Natuurkundig Gezelschap uit 1796 en van het Natuurkundig Genootschap der Dames uit 1785, in: ZA, *NGM*, 1 respectievelijk 66.

Lang voordat Bourdieu het belichaamde cultureel kapitaal als persoonsgebonden eigendom voorstelde,⁴⁴ verwoordde Van de Perre in zijn openingsrede al het inzicht dat culturele vorming als een speciale vorm van onvervreemdbaar, belichaamd kapitaal moest worden gezien dat niet als een gift, ruil of erfenis kan worden overgedragen:

geene rijkdommen, geene schatten, kunnen, in den eigenlijken zin, zoo zeer uw eigendom gerekend worden, als deeze; sommige zijn U van uwe geboorte toegevoegd; andere hebt gij laater, sommige zeer laat verkreegen; te vooren had er een ander eigendom aan; door list of door geweld, door rampen of onheilen, kunnen ze U ontnomen worden, en zeker zult gij er met den dood afstand van doen, mogelijk aan eenen Onbekenden: dan deeze volgen U, in en na het graf.⁴⁵

Net als andere vormen van kapitaal mocht men dit culturele vermogen volgens Van de Perre dan ook niet ongebruikt laten, want dan was het ‘van geene de minste waarde’ en leverde het geen enkele winst op, noch voor zichzelf noch voor de samenleving.⁴⁶ Bovendien meende Van de Perre dat, terwijl de meeste soorten bezittingen in waarde verminderen wanneer ze gedeeld worden met anderen, ‘in tegendeel de Wetenschap allerwegen wint door ’t mededeelen’.⁴⁷ Als kennis gedeeld wordt, groeit ze in waarde en daar profiteert een ieder van.

Het is een prachtige stelling die idealiter door alle academici onderschreven zou moeten worden. In de wetenschappelijke praktijk loont het echter vaak meer om bepaalde kennis en kennisposities te monopoliseren. In deze uitspraak toonde Van de Perre zich daarom misschien toch de wat naïeve idealist die hij in de ogen van anderen soms was.⁴⁸ Op dit punt van mijn verhaal gekomen laat Van de Perre zich in zijn uitspraken dan ook niet langer als een achttiende-eeuwse voorloper van Bourdieu neerzetten. Want in Bourdieu’s theorie vermindert de (distinctieve) waarde van kennis en cultuur wel degelijk wanneer deze minder schaars wordt.⁴⁹

44 Bourdieu, *Opstellen*, 125-126.

45 Van de Perre, ‘Aanspraak’, 26-27.

46 Ibidem, 27.

47 Ibidem, 27.

48 Hemsterhuis, brief van 7 december 1787 aan Amalia von Gallitzin, met dank aan Peter Sonderen die mij op deze brief attendeerde; Zuidervaart, ‘Eender en anders’, 137.

49 Bourdieu, *Opstellen*, 127.

Olieverfschilderij van de Middelburgse familie Kien van Citters, door Aert Schouman, 1763. Particuliere collectie, foto Iconografisch Bureau /RKD, 's Gravenhage.

Uitsluiting: de instandhouding van de schaarste van kapitaal

Wanneer meer mannen gaan delen in een bepaald type educatie vermindert de distinctieve waarde ervan. Zij vermindert echter nog sneller wanneer ook vrouwen deelgenoot worden aan dat type educatie.⁵⁰ Het lijkt erop dat Bourdieu dit inzicht heeft ontleend aan het werk van de Franse sociologe Évelyne Sullerot die al in 1968 een vergelijkbaar effect suggereerde voor de

50 Bourdieu, *Distinction*, 149-150.

status van beroepen.⁵¹ In de ‘wet van het rendement en prestige’ (later bekend geworden als de Wet van Sullerot) formuleerde zij een negatief verband tussen het aanzien en de financiële beloning die verbonden zijn met de uitoefening van een beroep enerzijds en de aantallen vrouwen die dat beroep uitoefenen anderzijds. Zich vooral baserend op de sterk variabele status van het artseneroep in verschillende landen, stelde Sullerot dat status niet afhankelijk is van de specifieke vaardigheden die men voor de uitoefening van een beroep moet beheersen maar dat de onderscheidende waarde van een beroep samenhangt met de ontoegankelijkheid van dat beroep voor vrouwen. Dat de status van een voorheen hoog-ingeschaald beroep daalt als teveel vrouwen het gaan beoefenen, is een gevolgtrekking die Sullerot zelf niet maakt maar die later door anderen aan haar onderzoek verbonden is. Sullerot zelf noemt juist een omgekeerd causaal verband: mannen laten eerder vrouwen tot een beroepsgroep toe wanneer de onderscheidende waarde van dat beroep (het rendement en prestige) reeds aan het dalen is en zijzelf al bezig zijn uit te wijken naar andere bezigheden die nog wel grote distinctieve en financiële winsten beloven.⁵²

Dezelfde Wet van Sullerot kunnen we ook van toepassing verklaren op de distinctieve waarde van het lidmaatschap van wetenschappelijke genootschappen. Ze biedt een verklaring voor de uitsluitingsmechanismen die zich rondom dat type lidmaatschap afspelen. We moeten hier qua status overigens wel een onderscheid maken tussen verschillende typen genootschappen: van de informele (vrienden)kringen die zich met het bediscussiëren van wetenschap bezighouden en doorgaans een sociaal open karakter dragen via de meer geïnstitutionaliseerde wetenschappelijke genootschappen die een formeel vastgelegde organisatiestructuur kennen (met een officieel bestuur, statuten, contributie, en soms ballotage als drempel voor toetreding) tot de meest prestigieuze genootschappen waarbij men zichzelf niet als lid kan aanmelden maar gevraagd moet worden om lid te kunnen worden.

Het zal geen verrassing zijn dat de toegankelijkheid voor vrouwen recht evenredig blijkt met het prestige van deze verschillende typen genootschappen. Het valt daarom te betreuren dat veel Nederlandse genootschappen in de tweede helft van de achttiende eeuw meer dan voorheen gericht raakten op prestige en uitstraling naar buiten toe. Informele vriendenkringen ondergingen in die tijd

51 Bourdieu verwijst weliswaar niet naar Sullerot maar literatuurverwijzingen ontbreken op veel plaatsen in zijn werk. Dat is – bedoeld of onbedoeld – een schrijfspraktijk waarmee men als auteur distinctieve winst kan realiseren: een bepaalde manier van denken en kijken lijkt daarmee origineler dan ze is.

52 Sullerot, *Histoire et sociologie*, 286-289.

veelal een proces van reglementering, formalisering en institutionalisering: ze werden omgevormd tot officiële genootschappen die tegelijkertijd minder toegankelijk werden voor personen van geringer sociaal aanzien.⁵³ Waar voorheen echtgenotes, dochters en technisch geschoolde ambachtslieden relatief gemakkelijk deel konden hebben aan deze informele vorm van wetenschappelijke educatie, werden ze er nu officieel van buitengesloten.⁵⁴ Het onderzoek van Claudette Baar-de Weerd heeft aangetoond dat vrouwen vaak wel in allerlei hoedanigheden betrokken waren bij de activiteiten van Nederlandse genootschappen in de tweede helft van de achttiende eeuw,⁵⁵ maar dat dit niet gold voor de wetenschappelijke genootschappen die naar prestigieuze streefden.⁵⁶

Terug naar Middelburg waar het wetenschappelijke genootschapsleven inderdaad een dergelijk ontwikkelingspatroon vertoonde. In die stad werd namelijk in 1780, vijf jaar voor de oprichting van het Natuurkundig Genootschap der Dames, het Natuurkundig Gezelschap opgericht. Dit genootschap, dat uitsluitend heren tot zijn gelederen toeliet, nam feitelijk het stokje over van een reeds langer bestaande kring van wetenschappelijk geïnteresseerden die al vanaf 1733 met enige regelmaat in Middelburg bijeenkwam om sterrenkundige en natuurkundige waarnemingen te doen. Uit een overgeleverd gedicht kunnen we afleiden dat de dichteres Petronella Johanna de Timmerman (1724-1786) zeer waarschijnlijk in deze kring van liefhebbers participeerde waar naast kooplieden zoals haar vader Pieter de Timmerman ook boekhandelaren, aannemers, timmerlieden en landmeters deel van uitmaakten. Nadat in de jaren zeventig van de achttiende eeuw een aantal regenten en predikanten tot de kring waren toegetreden, werd in 1780 besloten het gezelschap op een meer officiële leest te schoeien en werd het Natuurkundig Gezelschap geboren. Het instellen van ballotage en een forse contributie zorgden ervoor dat enkel nog welgestelde heren tot de ‘contribuerende leden’ werden toegelaten naast de ‘docerende leden’ – meest predikanten – die geen contributie hoefden te betalen maar wel de lezingen moesten verzorgen.⁵⁷

53 Mijnhardt, *Tot heil van 't mensdom*, passim; idem, ‘Genootschappen en Verlichting’, 105, 107; Vermij, ‘Genootschappen en Verlichting’; idem, ‘Oude wijn’.

54 Sturkenboom, *Elektrieke kus*, 106-108.

55 Baar-De Weerd, *Uw sekse en de onze*, passim.

56 Ibidem, 48-51.

57 Schoute, ‘Geschiedenis Natuurkundig Gezelschap’; Zuidervaart, ‘*Konstgenoten*’, 72, 88, 127-133, 323-325, 392-395, 620-622.

Vrouwen kregen evenmin toegang maar voor hen werd in 1785 het Natuurkundig Genootschap der Dames opgericht met in veel opzichten vergelijkbare statuten. Beide Middelburgse genootschappen sloten zich doelbewust van de maatschappelijke middenlagen af. Om deel te krijgen aan de cultureel-wetenschappelijke vorming die deze natuurkundige genootschappen boden, moest men over het nodige sociale kapitaal beschikken: men diende tot de plaatselijke regentenelite te behoren of de daaraan geparenteerde predikantenfamilies. De Middelburgse heren gebruikten hun klasse en sekse als selectiecriteria om hun Natuurkundig Gezelschap een bijzonder selecte uitstraling te geven waar zij als leden profijt van konden trekken. Anders dan bij de dichtgenootschappen uit die tijd, viel er bij een natuurkundig genootschap geen distinctieve winst te boeken wanneer men vrouwen tot de gelederen zou toelaten: in de Nederlandse Republiek hadden vrouwen zich immers wel reeds als dichter maar nog nauwelijks als natuurwetenschapper kunnen onderscheiden.⁵⁸ Vooralsnog waren er ook geen financiële problemen die tot heroverweging van dat restrictieve toelatingsbeleid konden leiden. Toen die financiële problemen zich met de Franse bezetting van de Zuidelijke Nederlanden in 1792 wel in Middelburg aandienden, was er al een apart vrouwengenootschap opgericht en discussie daarover een gepasseerd station.

Om de teruglopende ledenaantallen te bestrijden, stelde het herengenootschap zich in december 1792 officieel open voor alle ‘Brave Burgeren’ van Middelburg. In 1795 zorgde een forse verlaging van de contributie ervoor dat het lidmaatschap een reële optie werd voor de brede burgerij. Gaandeweg de negentiende eeuw raakte het Natuurkundig Gezelschap in zijn ledenbestand steeds verder gedemocratiseerd. Het was geen besloten genootschap meer dat een garantie bood voor het culturele kapitaal van een select groepje aristocratische mannen. Vrouwen werden vanaf 1891 tot de lessen van het Natuurkundig Gezelschap toegelaten. Het is tekenend en geheel in overeenstemming met de inzichten van Sullerot dat dit gebeurde op een moment dat de distinctieve waarde van dit lidmaatschap al zover gedaald was dat het voor mannen uit de elite niet interessant meer was om lid te zijn. Voor mannen uit andere sociale lagen had dat lidmaatschap nog wel een bijzondere betekenis. Dat verklaart tevens waarom het bestuur er pas

58 De Vries, ‘Dichten is zilver’; Van Oostrum, ‘Veroordeeld tot voorbeeld’; Baar-de Weerd, *Uw sekse en de onze*, 21-29, 57-63, 90-92, 103-122.

na verschillende pogingen en herhaalde discussies met weerspannige leden in slaagde om op een onbewaakt moment tijdens een slechtbezochte vergadering het vrouwenlidmaatschap er in 1891 door te drukken. Zorgen om een dalend ledental en de daaruit voortvloeiende financiële problemen speelden een belangrijke rol in het besluit.⁵⁹

Ook bij de meeste andere stedelijke Natuurkundige Genootschappen in het land bevochten vrouwen tegen het einde van de negentiende eeuw een openstelling van het lidmaatschap. Vaak waren vrouwen wel al langer welkom als toehoorder of introduc e maar bleef het ‘dameslidmaatschap’ voor de heren een stap te ver.⁶⁰ Over die toelatingsstrijd zijn prachtige anekdotes overgeleverd, bijvoorbeeld over vrouwen die zich in Sneek als mannen vermomden om hun toegang tot het plaatselijke Physica-genootschap te forceren,⁶¹ maar vanuit de vraag naar distinctie is wellicht het voorbeeld van het Natuur- en Letterkundig Gezelschap in Alkmaar het meest welsprekend. De leden van dit genootschap, dat 1782 als officieel oprichtingsjaar kent, hechtten zozeer aan status dat pas in 1946 de eerste vrouwen (een ingenieur en een apotheker) de ballotage voor het regulier lidmaatschap met goed gevolg doorstonden. Aan deze mijlpaal was ruim dertig jaar discussie vooraf gegaan.⁶² Het genootschap, inmiddels omgedoopt in Physica, bleef in haar streven naar distinctie nog lang aan achttiende-eeuwse tradities vasthouden: aan het begin van het derde millennium hanteerde het nog steeds een ballotageprocedure met witte en zwarte bonen voor de toetreding van nieuwe leden.⁶³

Overigens sloten ook de grotere provinciale wetenschappelijke genootschappen in Nederland tot circa 1900 in grote meerderheid vrouwen van het lidmaatschap uit.⁶⁴ Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (ZGdW), opgericht in 1769, mag als voorbeeld dienen. Dit opende pas in 1889 zijn deuren voor het vrouwelijke geslacht – het eerst in de categorie van zijn ‘directeuren’ die was ingesteld voor de financiële ondersteuning van het genootschap. Tot de eerste vrouwelijke directeuren behoorde baronesse van Lynden, weduwe van M.F. Lantsheer, van wie men mocht verwachten dat

59 Sturkenboom, *Elektrische kus*, 141-143, 240-246.

60 Ibidem, 241-242.

61 *Evolutie*, 15 mei 1895, 55. Met dank aan Myriam Everard die mij op dit bericht attendeerde.

62 Goedkoop, ‘Twee eeuwen’, 19; idem, ‘Alkmaarse Genootschap’, 40-42.

63 Participerende observatie door D.S., bijeenkomst 7 november 2005 in Alkmaar. Afwijzingen zijn inmiddels niet meer aan de orde, zo werd mij verteld, de ballotage is verworden tot een formaliteit in de letterlijke zin van het woord waaraan men desalniettemin belang blijft hechten.

64 Noordenbos, *Vrouwen in de Academies*, 124.

zij met haar adellijke titel het aanzien van het ZGdW zou verhogen. In het jaar daarna werd de eerste vrouw benoemd in de categorie van de ‘werkende leden’: M.G.A. de Man, de dochter van voorzitter J.C. de Man, die reeds zelfstandig naam gemaakt had als numismatica en inderdaad niet teleur zou stellen in haar wetenschappelijke bijdragen: bij haar aftreden werd zij zelfs tot erelid van het ZGdW benoemd.⁶⁵ Na in de loop van de twintigste eeuw het predikaat Koninklijk te hebben verworven, handhaaft het (Koninklijk) Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen tot de dag van vandaag de achttiende-eeuwse spelling van haar naam – een bekende strategie om de eerbiedwaardige ouderdom en distinctie van een instelling te benadrukken.

Een andere eerbiedwaardige wetenschappelijke instelling maar dan een met een landelijke uitstraling, de Koninklijke Nederlandse Academie der Wetenschappen (KNAW), liet pas in 1950 de eerste Nederlandse vrouw als ‘gewoon lid’ tot zijn gelederen toe. Daarmee paste de KNAW in het patroon van vergelijkbare nationale Academies van Wetenschappen in het buitenland die zich eveneens meest pas na de Tweede Wereldoorlog openstelden voor vrouwen, bijzondere ere-lidmaatschappen daargelaten. De KNAW had wel ‘al’ in 1913 Marie Curie en in 1946 haar dochter Irène tot buitenlandse leden benoemd, maar die waren op dat moment beiden reeds in het bezit van een Nobelprijs voor de Wetenschap. Het potentiële effect van hun lidmaatschap op dat van de andere KNAW-leden zal daarom eerder als statusverhogend dan als statusverlagend zijn ingeschat.⁶⁶ De KNAW, voortgekomen uit het in 1808 opgerichte Instituut voor Wetenschappen, Letteren, en Schoone Kunsten, geldt nog steeds als de meest prestigieuze academische instelling in ons land: voor het reguliere lidmaatschap worden alleen hoogleraren voorgedragen en zelden voor hun vijftigste levensjaar. Aan het begin van 2010 bedroeg het aantal vrouwen onder de leden zo’n zes procent, onder de gewone ‘actieve’ leden onder de 65 jaar 12,5 %.⁶⁷ Voor De Jonge Academie, een speciaal voor jongere wetenschappers in 2005 in het leven geroepen afdeling, worden andere selectieregels gehanteerd maar ook hier geldt dat nieuwe leden voorgedragen moeten worden door anderen.

Wat ik met deze genootschaps geschiedenis in een notendop heb willen laten zien, is dat het uitsluiten van vrouwen uit het wetenschappelijke

65 Sturkenboom, *Elektrieke kus*, 209-211.

66 Noordenbos, *Vrouwen in de Academies*, 100-140, 159-170.

67 Ledenlijst van alle actieve, rustende, buitenlandse en corresponderende KNAW-leden: <http://www.knaw.nl/cfdData/leden/ledenlijst.cfm> (12-1-2010).

genootschapsleven mede gemotiveerd werd door de wens om exclusiviteit (schaarste) in stand te houden, als garantie dat het in het lidmaatschap geïnstitutionaliseerde culturele kapitaal voor de mannen distinctieve winst kon blijven opleveren (de wet van het rendement en prestige). De keuze voor uitsluiting dan wel insluiting, voor het monopoliseren dan wel delen van kennisposities, werd in de meeste gevallen afgedwongen door de tijd of door financiële problemen. De keren dat er sprake was van een positieve keuze, verwachtte men dat de toegelaten vrouwen een bijdrage zouden leveren aan de status van het genootschap, aan de uitstraling van de stad of aan de accumulatie en transmissie van cultureel kapitaal binnen de familie.

Zo lang hogere educatie voor vrouwen relatief zeldzaam bleef, viel er met en door geleerde vrouwen inderdaad distinctieve winst te halen. We hebben aan dit fenomeen zelfs een apart genre van teksten overgehouden, de catalogi van geleerde vrouwen, een genre dat in de vroegmoderne tijd bijzonder populair was.⁶⁸ Al konden individuele vrouwen aan hun kennis dus roem ontlenuen, ze waren wel kwetsbaar voor kritiek. Hun in een vrouwelijk lichaam neergeslagen habitus toonde immers mannelijk-geconnoteerde disposities die eigenlijk niet in een vrouwenlichaam thuishoorden.⁶⁹ Het probleem is zeer duidelijk herkenbaar in de controverses rond de geleerdheid van Mejuffrouw van Schurman, Madame Dacier en Madame du Chatelet. Ook het Middelburgse Natuurkundig Genootschap der Dames bleef kritiek niet gespaard.⁷⁰

Ter afsluiting

In mijn betoog heb ik – uitgaande van het werk van Bourdieu – sekse onderzocht op haar vermogen om status of distinctieve winst op te leveren en ik heb dat toegespitst op moderne en vroegmoderne praktijken van wetenschappelijke sociabiliteit waarin de mensen zich vinden in een gedeelde smaak voor de wetenschap. Wat heeft deze toepassing van Bourdieu in deze specifieke context aan (nieuwe) inzichten opgeleverd?

Allereerst: het inzicht dat vrouwen en mannen op basis van hun sekse verschillende neigingen, ziens- en gedragswijzen (een verschillende habitus) krijgen toegeschreven is niet nieuw. Dat zich op een hoger niveau met wetenschap bezighouden geassocieerd wordt met een mannelijke habitus evenmin. Over wetenschappelijke kennis en competenties te denken in termen

68 Rang, 'Geleerde vrouwen'.

69 Bourdieu, *Domination masculine*, 31; McCall, 'Does Gender Fit?', 368.

70 Sturkenboom, *Elektrieke kus*, 70-71, 77-80.

van cultureel kapitaal waarmee tevens sociaal kapitaal opgebouwd wordt, heeft echter wel de aandacht gevestigd op mechanismen die de onderscheidende waarde van sekse in deze context beïnvloeden en die doorgaans minder belicht worden. Hoe sekse en distinctie zich in wetenschappelijke sociabiliteit tot elkaar verhouden is niet alleen een kwestie van het (kunnen) verwerven van de noodzakelijke wetenschappelijke kennis en competenties, maar ook van vraag en aanbod, schaarste en rendement, overdracht en behoud van kapitaal. Daarom was en is de relatie tussen sekse en distinctie voor mannen en vrouwen minder eenduidig dan zich op het eerste gezicht laat aanzien.

Voor mannen werken de aan hun toegeschreven eigenschappen in het algemeen in hun voordeel bij het opbouwen van wetenschappelijke gezag middels prestigieuze onderzoeksbeurzen, *keynote lectures* en publicaties in gezaghebbende tijdschriften. Al zijn academische opleidingen en lidmaatschappen niet langer alleen voor mannen toegankelijk, nog steeds vallen hoge academische posities – alle positieve actie ten spijt – vaker aan mannen dan aan vrouwen toe. Aan de positie van universitair hoofddocent of hoogleraar is in Nederland en België zoveel prestige en rendement verbonden dat het hier meer dan in veel andere landen een uitzondering is dat vrouwen een dergelijke functie kunnen bekleden.⁷¹ Het relatief schaarse aanbod van die posities is daarin een belangrijke maar – zoveel zal inmiddels duidelijk zijn – niet de enige factor.

Tegelijkertijd is de verdere distinctieve winst van hun sekse voor mannen beperkt. In de wereld van de wetenschap was en is hun sekse de vanzelfsprekende norm en niet de schaarse uitzondering waarmee men zich te midden van andere mannen kan onderscheiden. Dat ligt anders voor vrouwen die met dit gegeven incidenteel – en tegen de stroom in – hun voordeel kunnen doen, mits gesteund door mannen. Verschillende historische voorbeelden in dit artikel illustreerden hoe het onderliggende mechanisme voor vrouwen niet alleen negatief maar in sommige gevallen ook positief kon uitpakken: hoe schaarser het culturele kapitaal in kwestie, des te hoger de onderscheidende waarde. Dat dit voor mannen een reden kon zijn om de intellectuele ontwikkeling van dochters, echtgenotes en stadsgenotes te stimuleren bleek uit het voorbeeld van het

71 Het percentage vrouwelijke hoogleraren aan Nederlandse universiteiten zal naar de laatste schattingen in 2010 zo'n 12,5% bedragen van het totale hooglerarenbestand. Dat is de helft van het Europese streefcijfer van 25% dat voor het jaar 2010 in Lissabon in 2000 werd vastgelegd en dat in een land als Turkije reeds gerealiseerd is. Ook België scoorde met 9% vrouwelijke hoogleraren niet goed in het onderzoeksrapport van de Europese Commissie dat in 2006 gepubliceerd werd. Boerstra, 'De professor'.

Natuurkundig Genootschap der Dames in Middelburg. Opnieuw bewijst het begrippenkader van Bourdieu hier zijn nut omdat het inzichtelijk maakt hoe culturele smaken (zoals een smaak voor wetenschap) kunnen functioneren als middel in de zelfrepresentatie van groepen. Het belang van de ontwikkeling en overdracht van de gewenste habitus binnen de groep is daarmee groot. Juist op dit punt kwamen vrouwen tijdens de Verlichting nadrukkelijker dan in de voorgaande eeuwen in beeld als overdragers van wetenschappelijke kennis. Niet toevallig, zo heb ik verder betoogd, vond de oprichting van het Natuurkundig Genootschap der Dames plaats in de periferie van de Republiek waar de behoefte aan onderscheid leidde tot een open houding tegenover maatschappelijke experimenten. Vanwege haar zeldzaamheid kon met dit genootschap een grote distinctieve winst geboekt worden, een winst die mogelijk nog meer de stad Middelburg en haar mannen dan de vrouwen in kwestie ten goede kwam.

Een parallel met het heden laat zich ook hier trekken: terwijl Nederlandse universiteiten zich tegenwoordig van elkaar trachten te onderscheiden met streefcijfers voor vrouwelijke hoogleraren en de periferie (in dit geval Groningen) zich hier opnieuw positief onderscheidt met de instelling van het Rosalind Franklin Fellowshipprogramma, kleeft aan het aanzien van de universitair hoofddocent of hoogleraar die via het Aspasia- of een ander positieve-actieprogramma aan haar aanstelling komt niet zelden een smet die vaak zeer hardnekkig is.⁷² Critici van het positieve-actiebeleid onderkennen onvoldoende dat bij alle andere aanstellingen sekse evengoed een rol speelt omdat de zo vaak genoemde 'kwaliteit' in de praktijk samenvalt met een niet nader gedefinieerde habitus die leden van sollicitatiecommissies wel in hun mannelijke *peers* en niet in vrouwen denken te herkennen.⁷³ Het inzicht dat dit niet een kwestie van kwaliteit is maar dat geseksueerde connotaties en praktijken hierin een rol spelen, dringt echter maar langzaam en mondjesmaat tot de massa (m/v) door.

72 De Raadt, 'Positieve discriminatie'.

73 Van den Brink, *Behind the scenes*.

Over de auteur

Dorothee Sturkenboom is als universitair docent Geschiedenis verbonden aan de Middelburgse Roosevelt Academy, een van de twee internationale university colleges van de Universiteit van Utrecht. De onderwerpen waarover zij publiceert (emoties, sekseverhoudingen, nationale stereotypen en groepsidentiteiten) liggen op het grensvlak van cultuurgeschiedenis, sociale geschiedenis en genderstudies. Webpagina: www.stilus.nl/sturkenboom/ E-mail: d.sturkenboom@planet.nl.

Geraadpleegde bronnen en literatuur*Bronnen*

Frans Hemsterhuis, *Briefe von Franz Hemsterhuis an die Fürstin Amalie von Gallitzin* (Universitäts- und Landesbibliothek Münster, microfilm uitgave z.j.).

Immanuel Kant, 'Von dem Unterschiede des Erhabenen and Schönen in dem Gegenverhältniss beider Geschlechter', in: idem, *Gesammelte Schriften. Akademie Ausgabe* (Berlijn 1900-....) Band II: *Vorkritische Schriften, 1757-1777: Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* (1764), 229-243. Electronische uitgave online: <http://korpora.org/kant> (7-1-2010)

Johannes HERNICUS van der Palm, 'Lofreden op den Hoogwelgeboren Heer Mr. Johan Adriaen van de Perre, Heer van Nieuwerwe, Welsingen en Everswaerd, Oud-Representant van Zyne D.H. Den Heer Prins van Oranje en Nassau, als Eersten Edelen van Zeeland enz. enz. enz.', *Verhandelingen Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 15 (1792) 1-58.

Johan Adriaen van de Perre, 'Aanspraak', *Wetten van het Natuurkundig Genootschap der Dames* (Middelburg 1785) 13-34, in: ZA, NGM, 66. Zeeuws Archief (ZA), *Archief Natuurkundig Gezelschap te Middelburg* (NGM), 1-70.

Literatuur

Claudette Baar-deWeerd, 'Het Natuurkundig Genootschap der Dames te Middelburg (1785-1887)', *Zeeland* 10 (2001) 81-90.

Claudette Baar-deWeerd, *Uw sekse en de onze. Vrouwen en genootschappen in Nederland en in de ons omringende landen (1750 – ca. 1810)* (Hilversum 2009).

Barbara van Balen en Annelies van Vianen, "'Old boys networks" in de academie. Sociale sluiting in universiteiten', *Tijdschrift voor Genderstudies* 5 (2002) nr. 1, 18-27.

- W.S.S. van Benthem Jutting, 'Lotgevallen van het Natuurkundig Gezelschap te Middelburg in de 19^e en 20^e eeuw', *Archief. Mededelingen Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1972-1973) 15-42.
- Padu Boerstra, 'De professor is geen mevrouw', *Vrij Nederland*, 3 april 2009, <http://www.vn.nl/Archief/Wetenschapsmilieu/Artikel-Wetenschapsmilieu/De-professor-is-geen-mevrouw.htm> (12-01-2010).
- Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs, 1854-1929* (Amsterdam 2005).
- Mineke Bosch, 'De last van de overlevering. Gender en herinneringscultuur in de wetenschap', *Tijdschrift voor Genderstudies* 11 (2008) nr. 3, 46-58.
- Pierre Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement* (Paris 1979), ook vertaald als *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste* (London 1984).
- Pierre Bourdieu, *Leçon sur la leçon* (Parijs 1982).
- Pierre Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip. Gekozen door Dick Pels* (Amsterdam 1989).
- Pierre Bourdieu, *La domination masculine* (Parijs 1998), ook vertaald als *Masculine Domination* (Cambridge 2001).
- Pierre Bourdieu, *Science de la science et reflexivité* (Parijs 2001), ook vertaald als *Science of Science and Reflexivity* (Cambridge en Chicago 2004).
- Pierre Bourdieu, *Esquisse pour une auto-analyse* (Parijs 2004), ook vertaald als *Sketch for Self-Analysis* (Cambridge 2007).
- Marieke van den Brink, 'Poortwachters van de wetenschap. Een genderanalyse van de wervingspraktijken voor hoogleraren aan Nederlandse universiteiten', *Tijdschrift voor Genderstudies* 10 (2007) nr. 3, 8-20.
- Marieke van den Brink, *Behind the Scenes of Science. Gender Practices in the Recruitment and Selection of Professors in the Netherlands* (s.l, s.n, dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen 2009).
- Margot Brouns, 'The Gendered Nature of Assessment Procedures in Scientific Research Funding: The Dutch Case', *Higher Education in Europe* 25 (2000) 193-201.
- Suzan van Dijk, 'Madame Dacier, of de vrouwelijke plicht van bescheidenheid', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 9 (1988) 65-85.
- Paula Findlen, 'A Forgotten Newtonian. Women and Science in the Italian Provinces', in: William Clark, Jan Golinski en Simon Schaffer (ed.), *The Sciences in Enlightened Europe* (Chicago en London 1999) 313-349.
- Willem Frijhoff, 'Zeelands universiteit: hoe vaak het mislukte, en waarom',

- Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen* (1987) 7-41.
- Margaret C. Jacob en Dorothee Sturkenboom, 'A Women's Scientific Society in the West: The Late Eighteenth-Century Assimilation of Science', *Isis* 94 (2003) 217-252.
- J.A. Goedkoop, 'Twee eeuwen natuur- en letterkundig genootschap in Alkmaar', *De Negentiende Eeuw* 7 (1983) 179-200.
- J.A. Goedloop, *Het Alkmaarse Genootschap Physica sinds 1782. Historisch materiaal bijeengebracht ten behoeve van leden, gastsprekers en andere belangstellenden* (Bergen 1996).
- Mart-Jan de Jong, 'Pierre Bourdieu: veldheer der moderne sociologie', in: idem, *Grootmeesters van de sociologie. Comte, Marx, Weber, Durkheim, Parsons, Elias, Berger, Habermas en Bourdieu* (Amsterdam en Meppel 1997).
- Beate Kraus, 'Gender, Sociological Theory and Bourdieu's Sociology of Practice', *Theory, Culture & Society* 23 (2006) 119-134.
- Suzanne Laberge, 'Toward an Integration of Gender into Bourdieu's Concept of Cultural Capital', in: Derek Robbins (ed.), *Pierre Bourdieu 2* (Londen 2005) vol. III, 143-160.
- Jan Lenders, *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming. Nederland 1780-1850* (Nijmegen 1988).
- Leslie McCall, 'Does Gender Fit? Bourdieu, Feminism, and Conceptions of Social Order', in: Derek Robbins (ed.), *Pierre Bourdieu 2* (Londen 2005) vol. III, 355-387.
- Robert K. Merton, 'The Matthew Effect in Science', in: *Science* 159 (1968) no. 3810, 56-63.
- Robert K. Merton, 'The Matthew Effect in Science II: Cumulative Advantage and the Symbolism of Intellectual Property', *Isis* 79 (1988) 606-623.
- Wijnand Mijnhardt, *Tot heil van 't mensdrom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam 1987).
- Wijnand Mijnhardt, 'Genootschappen en de Verlichting: een Repliek', *De Achttiende Eeuw* 26 (1994) 101-114.
- Wijnand Mijnhardt, 'De Zeeuwse burger en zijn Teeken Collegie', in: Katie Heyning en Gerrit van Herwijnen (ed.), 'Om prijs en plaats'. *De Middelburgse Teeken Akademie 1778-2003* (Middelburg 2004) 9-26.
- Greta Noordenbos, *Vrouwen in de Academies van Wetenschappen. Van uitsluiting tot uitzondering* (Zutphen 2000).

- W.R.D. van Oostrum, 'Veroordeeld tot voorbeeld? Vrouwelijke idolen in het achttiende-eeuwse literaire circuit', *De Achttiende Eeuw* 38 (2006) 39-54.
- Dick Pels, 'Inleiding', in: Pierre Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip. Gekozen door Dick Pels* (Amsterdam 1989) 7-22.
- Miriam de Raadt, 'Positieve discriminatie als noodzakelijke kwaad', *Universiteitskrant Groningen*, 26 november 2003, <http://www.uk.rug.nl/archief/jaargang33/13/08c.htm> (12-01-2010).
- Brita Rang, "'Geleerde Vrouwen van alle Eeuwen ende Volckeren, zelfs oock by de barbarische Scythen". De catalogi van geleerde vrouwen in de zeventiende en achttiende eeuw', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 9 (1988) 36-64.
- Herman Roodenburg, *The Eloquence of the Body. Perspectives on Gesture in the Dutch Republic* (Zwolle 2004).
- Herman Roodenburg, 'Pierre Bourdieu: Issues of Embodiment and Authenticity', *Etnofoor* 17 (2005) 215-226.
- Catrien Santing, 'Bescheidenheid siert het meisje. Caritas Pirckheimer, abdis in Neurenberg', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 16 (1996) 72-90.
- Londa Schiebinger, *The Mind has no Sex? Women in the Origins of Science* (Cambridge en Londen 1989).
- Londa Schiebinger, 'Genderbepaalde vernieuwingen in de Natuurwetenschappen', *Tijdschrift voor Genderstudies* 9 (2006) nr. 1, 16-27.
- D. Schoute, 'De geschiedenis van het Natuurkundig Gezelschap te Middelburg', *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1923) 1-34.
- Dorothee Sturkenboom, *De elektrische kus. Over vrouwen, fysica en vriendschap in de 18de en 19de eeuw. Het verhaal van het Natuurkundig Genootschap der Dames in Middelburg* (Amsterdam 2004).
- Évelyne Sullerot, *Histoire et sociologie du travail féminin. Essai* (Parijs 1968).
- W.S. Unger, *De geschiedenis van Middelburg in omtrek* (Middelburg 1966²).
- Rienk Vermij, 'Genootschappen en de Verlichting. Enkele overwegingen', *De Achttiende Eeuw* 25 (1993) 3-23.
- Rienk Vermij, 'Nieuwe wijn in oude zakken? Iets over plaats en functie van genootschappen in de maatschappij van het ancien régime', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 112 (1999) 24-46.
- Marleen de Vries, 'Dichten is zilver, zwijgen is goud. Vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800', *De Achttiende Eeuw* 31 (1999) 187-213.

- Alice N. Walters, 'Conversation Pieces: Science and Politeness in Eighteenth-Century England', *History of Sciences* 35 (1997) 121-154.
- E.J. Wolleswinkel, 'Een jong talent. Willem Aernoud Kien van Citters, met zijn ouders door Aert Schouman geportretteerd', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 39 (1985) 210-217.
- H.J. Zuidervaart, 'Mr. Johan Adriaen van de Perre (1738-1790). Portret van een Zeeuws regent, mecenas en liefhebber van nuttige wetenschappen', *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1983) 1-169.
- Huib J. Zuidervaart, *Van 'konstgenoten' en hemelse fenomenen. Nederlandse sterrenkunde in de achttiende eeuw* (Rotterdam 1999).
- Huib Zuidervaart, 'Eender en anders: "Representant" Van de Perre en "Gouverneur" Schorer, twee bewoners van een machtig pand', in: Jeanine Dekker, Peter Don en Albert Meijer (ed.), *Een bijzonder huis op een bijzondere plek. Het Van de Perrehuis in Middelburg en zijn omgeving* (Middelburg 2000) 129-157.